

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

ગુજરાત વડી અદાલત, અમદાવાદ

ફર્સ્ટ અપીલ નં. ૨૯૭૯/૨૦૧૩

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી અકિલ કુરેશી અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિપુલ એમ. પંચોલી

=====

૧	શું સ્થાનિક સમાવારપત્રોના રિપોર્ટર્સને ચુકાદો જોવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે?	
૨.	રિપોર્ટર્સને સંદર્ભિત કરવાં કે નહિ?	

૩.	શું ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવાં ઇચ્છે છે?	
૪.	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણના અર્થઘટન કે તેનાં હેઠળ કરવામાં આવેલ કોઈ હુકમ સબબ કોઈ મહત્વપૂર્ણ કાયદાકીય પ્રશ્ન સમાવિષ્ટ છે?	
૫.	દીવાની ન્યાયાધીશને પરિપત્રિત કરવું કે નહિ?	

=====

શિનુ જાવેદ મનસુરી....અપીલકર્તા(ઓ)

વિરુદ્ધ

જાવેદ હુસૈન મનસુરી....સામાવાળા(ઓ)

=====

ઉપસ્થિતિ:

સુશ્રી મેઘા જાની, અધીવક્તા અપીલકર્તા(ઓ) ક્રમાંક ૧ માટે

શ્રીમતી એમ.એમ. તિરમિઝી, વકીલ, સામાવાળા(ઓ) નં. ૧ માટે

=====

કોરમ: માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી અકિલ કુરેશી અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિપુલ એમ. પંચોલી

તારીખ : ૧૬/૧૦/૨૦૧૪

મૌખિક ચુકાદો

(માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી અકિલ કુરેશી)

૧. અધિક ન્યાયાધીશ, ફેમિલી કોર્ટ, વડોદરા દ્વારા કુટુંબ વાદ ક્રમાંક ૪૪૨/૨૦૧૨ માં તા. ૨૧.૦૮.૨૦૧૩ ના રોજ આપવામાં આવેલ ચુકાદા અને હુકમનામાની કાયદેસરતા પ્રશ્નાધીન કરીને આ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી છે.

૨. સંક્ષિપ્ત તથ્યો નીચે મુજબ છે:

અપીલકર્તા જન્મથી ખ્રિસ્તી છે. તેણીએ ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો અને ઇસ્લામી રીત-રિવાજ મુજબ સામાવાળાં સાથે ૨૦.૦૨.૨૦૦૩ના રોજ લગ્ન કર્યા. આ દંપતિના વૈવાહિક જીવનમાં વિદ્વંસો ઊભા થયા. અપીલકર્તાનો દાવો છે કે તેના પતિ દ્વારા તેની સાથે દુર્વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો અને તેને હેરાન કરવામાં આવી. તેણીનો વધુ દાવો છે કે તેણીએ ૧૯.૦૩.૨૦૧૨ના રોજ પોતાના મૂળ ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પુનઃપ્રવેશ કર્યો. આ આધાર પર કે પોતાના મૂળ ધર્મમાં પુનઃપરિવર્તન

થતાં સામાવાળાંી સાથેનું તેનું લગ્નબંધન વિઘટિત ગણાશે, તેણીએ ઉપરોક્ત ફેમિલી સ્યુટો નં. ૪૪૨/૨૦૧૨ બરોડાની ફેમિલી કોર્ટમાં દાખલ કર્યો. આવા ફેમિલી સ્યુટામાં તેણીએ પતિ દ્વારા થયેલા દુર્વ્યવહાર અને હેરાનગતિ અંગે ફરિયાદ કરી હતી. તેણીએ એવો પણ આક્ષેપ કર્યો છે કે ૨૦૦૮થી પતિએ પત્નીની સંભાળ રાખવાનું ઉપેક્ષિત કર્યું છે અને આ વૈવાહિક સંબંધમાંથી એક કન્યા સંતાનનો જન્મ થયો હતો.

તેણીએ વધુમાં જણાવ્યું કે તેણીએ સમગ્ર સમય દરમિયાન ખ્રિસ્તી ધર્મને પોતાના ધર્મ તરીકે અનુસર્યો હતો અને માત્ર લગ્ન કરવા માટે જ ઈસ્લામ ધર્મમાં પુનઃપરિવર્તન કર્યું હતું. અંતે તેણીએ ૧૯.૦૩.૨૦૧૨ના રોજ પોતાના મૂળ ધર્મમાં પુનઃપરિવર્તન કર્યું હતું. મુખ્યત્વે આવા આધારોએ, પરિવાર વાદમાં તેણે પ્રાર્થના કરી કે પરિવાર અદાલત પરિવાર અદાલત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ની કલમ ૭ સાથે મુસ્લિમ લગ્ન વિરોધ અધિનિયમ, ૧૯૩૯ની કલમ ૪ (સંક્ષેપમાં ‘૧૯૩૯નો અધિનિયમ’) વાંચીને, ૨૦.૦૨.૨૦૦૩ના રોજ વિધિવત્ સંપત્તિ થયેલ લગ્નને શૂન્ય અને અમાન્ય જાહેર કરતો હુકમનામું પસાર કરે. તેણીએ પોતાની પુત્રીના ખર્ચા માટે માસિક ભરણપોષણ આપવા બાબતે પણ પ્રાર્થના કરી.

૩. સામાવાળાંી-પતિ પરિવાર અદાલત સમક્ષ હાજર થયો અને અરજીનો વિરોધ કર્યો. તેણે નાગરિક કાર્યવાહી સંહિતા ના હુકમ ૭ નિયમ ૧૧ હેઠળ અરજીપત્રકના નામંજૂરી માટે આંક ૧૫ ની અરજી દાખલ કરી. એવી અરજીમાં

તેણે એવો દાવો કર્યો કે પત્નીનો પરિવાર વાદ ૧૯૩૯ ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ ગ્રાહ્ય નથી. પતિના જણાવ્યા મુજબ, માત્ર પુનઃધર્મપરિવર્તનના આધાર પર પત્ની એ લગ્ન વિઘટિત થયાનું જાહેરનામું માંગી શકતી નહોતી. તેણે પત્નીના ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પુનઃપ્રવેશના મૂળ તથ્યને પણ પડકાર્યું. આવા આધારો પર તેણે અદાલત સમક્ષ પ્રાર્થના કરી કે નાગરિક કાર્યવાહી સંહિતા ના હુકમ ૭ નિયમ ૧૧ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને વાદ પોતે જ નામંજૂર કરવામાં આવે. જ. આવી અરજી પર પરિવાર અદાલતે તા. ૨૧.૦૮.૨૦૧૩ નો વિવાદિત હુકમ કર્યો. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે નોંધ્યું કે પરિવાર વાદમાં તેણીએ ફૂરતાના આધારો ઉઠાવ્યા છે, પરંતુ ૧૯૩૯ ના અધિનિયમની કલમ ૨ માં ઉદ્દેખિત કોઈપણ આધાર પર લગ્નવિરોધ માટે પ્રાર્થના કરી નથી. વિદ્વાન ન્યાયાધીશના મતે, ૧૯૩૯ ના અધિનિયમની કલમ ૪ તે વ્યક્તિને લાગુ પડશે નહીં જેણે અન્ય કોઈ ધર્મમાંથી ઈસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય અને જે પોતાની પૂર્વવર્તી આસ્થા ફરી સ્વીકારે. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે વધુમાં ઠરાવ્યું કે પત્નીએ લગ્ન શૂન્ય અને અમાન્ય હોવાનું જાહેરનામું માગ્યું હતું, લગ્નવિરોધ માટે નહીં. આવા આધારો પર તેમણે નાગરિક કાર્યવાહી સંહિતા ના હુકમ ૭ નિયમ ૧૧(ડી) હેઠળ અરજીપત્રક નામંજૂર કરવામાં પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી.

પ. અપીલકર્તા તરફથી વિદ્વાન વકીલ સુશ્રી જાની એ રજૂઆત કરી કે ફેમિલી કોર્ટે વાદપત્ર નામંજૂર કરવામાં ગંભીર ભૂલ કરી છે. અપીલકર્તાએ ઉપરોક્ત દાવામાં દર્શાવેલા આધારોથી લગ્ન વિરોધ માટે ફેમિલી સ્યુટો દાખલ કર્યો

હતો. એવું કહી શકાય તેમ નથી કે વાદપત્રમાં કોઈ કાર્યવાહીના કારણનું પ્રકટીકરણ કરવામાં આવ્યું નહોતું અથવા વાદપત્રમાં કરાયેલા નિવેદનો પરથી એવો દાવો કરી શકાય કે દાવો કોઈ કાનૂનથી પ્રતિબંધિત હતો. તેમણે દલીલ કરી કે તેણી પોતાના મૂળ ધર્મમાં માત્ર પુનઃપરિવર્તન કરતાં જ અપીલકર્તા અને સામાવાળાની વચ્ચેનું લગ્નસંબંધ સ્વયંસ્ફૂર્ત રીતે વિઘટિત થઈ જાય. આવી પરિસ્થિતિમાં ૧૯૩૯ ના અધિનિયમની કલમ ૪ નો પ્રતિબંધ લાગુ પડતો નથી. આ સંદર્ભમાં, તેમણે મુનાવર-ઉલ-ઈસ્લામ વિ. રિશુ ના મામલે દિલ્લી વડી અદાલતના અપ્રકાશિત નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો. ૬. બીજી તરફ, સામાવાળાની તરફથી વિદ્વાન વકીલ શ્રી તિરમિઝી એ નીચે મુજબ દલીલ કરી અપીલનો વિરોધ કર્યો કે:

(૧) અપીલકર્તાની ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પુનઃપરિવર્તિત થયાની હકીકત સ્થાપિત થતી નથી;

(૨) જો તેણીએ, જેમ તે દાવો કરે છે તેમ, ફરીથી ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય, તો તે ૧૯૩૯ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ લગ્નવિરોધ માટે અરજી દાખલ કરી શકતી નથી.

(૩) તેણીએ ૧૯૩૯ ના અધિનિયમની કલમ ૨ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ આધારો પર લગ્નવિરોધ માટે પ્રાર્થના કરી નહોતી અને તેથી, ફેમિલી કોર્ટે વાદપત્ર યોગ્ય રીતે નામંજૂર કર્યો.

૭. વડીલે અન્ય વડી અદાલતોના નીચેના નિર્ણયો પર આધાર મૂક્યો:

(૧) કે. સી. મોયિન વિ. નફીસા ના કેસમાં આપેલ નિર્ણય, જે એ.આઈ.આર. ૧૯૭૩ કેરેલા ૧૭૬ માં અહેવાલિત છે;

(૨) સરવાર ચાર ખાન વિ. જવાહર દેવીના મામલે આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠનો નિર્ણય, જે ૧૯૬૪ (૧) આંધ્ર.ડબ્લ્યુ.આર. ૬૦ માં અહેવાલિત થયો છે

૧. આ અપીલમાં નિર્ધારિત કરવો જરૂરી એવો સંક્ષિપ્ત પ્રશ્ન એ છે કે, સી.પી.સી. ના હુકમ ૭ નિયમ ૧૧ (ડી) હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ફેમિલી કોર્ટના માનનીય ન્યાયાધીશે પ્રારંભિક સીમાએ જ વાદપત્ર નામ જૂર કરવામાં ન્યાયસંગતતા દાખવી હતી કે કેમ. ઉક્ત જોગવાઈ મુજબ, જ્યાં વાદપત્રમાં કરાયેલા નિવેદનો પરથી જ દાવો કોઈ કાયદાથી અવરોધિત જણાય, ત્યાં વાદપત્ર નામંજૂર કરવામાં આવે. તેથી પ્રશ્ન એ છે કે, સમસ્ત રીતે વાંચતાં, પત્નીએ દાખલ કરેલો ફેમિલી સ્યુટો એવો કહી શકાય કે જે કોઈ કાયદાથી અવરોધિત છે કે કેમ. આપણે સ્મરણમાં લઈએ કે પત્નીનો સંક્ષિપ્ત મામલો એવો હતો કે તે મુસ્લિમ સ્ત્રી તરીકે જન્મેલી નહોતી, પરંતુ તેણે ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો અને સામાવાળાની સાથે લગ્ન કર્યા. ત્યારબાદ તેણે ફરીથી પોતાના મૂળ ધર્મ ખ્રિસ્તી ધર્મને સ્વીકાર્યો. તેના અનુસાર, આ પુનર્ધર્મસ્વીકારની ક્રિયાથી સામાવાળાની સાથેના તેના લગ્નનો આપોઆપ વિરોધ થઈ જાય. સામાવાળાનીએ અપીલકર્તાના ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પુનઃપરિવર્તન થયાના મૂળ

તથ્યને જ પડકાર્યું હોવાથી, અમે આ તથ્યાત્મક પાસામાં પ્રવેશતા નથી. તેમ છતાં, જ્યારે અમે હુકમ ૭ નિયમ ૧૧ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને વાદપત્ર નામંજૂર કરનાર ફેમિલી કોર્ટના ચુકાદાની કાનૂની માન્યતા પર વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે અપીલકર્ત્રીએ પોતાના દાવામાં કરેલા તથ્યાત્મક અવલોકનોના આધારે આગળ વધવું પડે. તેથી, અમે તેના ફેમિલી સ્યુટામાં કરેલા અવલોકનોના આધારે આગળ વધ્યા, અર્થાત્ તેણે પોતાના મૂળ ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પુનઃપ્રવેશ કર્યો હતો. તેથી, આવી પરિસ્થિતિમાં ૧૯૩૯ ના અધિનિયમની કલમ ૪ નો પ્રભાવ શું થાય તે અમે તપાસી શકીએ. ૨. ૧૯૩૯ નો અધિનિયમ મુસ્લિમ કાયદા હેઠળ પરિણીત સ્ત્રી દ્વારા લગ્નવિરોધ માટેના દાવાઓ સંબંધિત મુસ્લિમ કાયદાની જોગવાઈઓને એકત્રિત અને સ્પષ્ટ કરવા તથા પરિણીત મુસ્લિમ સ્ત્રી દ્વારા ઇસ્લામનો ત્યાગ કરવાથી તેના વૈવાહિક બંધનો પર શું અસર પડે તે અંગેની શંકાઓ દૂર કરવા માટે બનાવવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૩૯ ના ઉક્ત અધિનિયમના ઘડતર માટેના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનનો સંબંધિત ભાગ આ

મુજબ

છે:

“લગ્નવિરોધના સંબંધમાં એક વધુ મુદ્દો બાકી રહે છે. તે આ છે. બ્રિટિશ ભારતમાં અદાલતોએ અનેક મામલાઓમાં એવું ઠરાવ્યું છે કે પરિણીત મુસ્લિમ સ્ત્રીનો ધર્મત્યાગ થતા જ તેના લગ્ન આપોઆપ વિદ્યતિત થઈ જાય છે. આ દૃષ્ટિકોણને વારંવાર વકીલાત દરમિયાન પડકારવામાં આવ્યો છે, પરંતુ મુસ્લિમ કાયદા વિષેની ભૂલભરેલી સમજ પર આધારિત ચુકાદાઓથી સર્જાયેલા પૂર્વનિર્ણયોનો અદાલતો હજી પણ અનુસરો કરે છે. ઉલેમાઓએ પત્નીના

ધર્મત્યાગના કારણે લગ્ન વિઘટિત થતા નથી તે દૃષ્ટિકોણને સમર્થન આપતાં ફતવા બહાર પાડ્યા છે. મુસ્લિમ સમુદાયે પણ વારંવાર અદાલતો દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલા આ દૃષ્ટિકોણ અંગે પોતાની સર્વોચ્ચ અસંતોષની અભિવ્યક્તિ કરી છે. અદાલતો દ્વારા થયેલી ભૂલ સુધારવા માટે કાયદેસર જોગવાઈ કરવાની માંગ કરતી અનેક લેખમાળાઓ પ્રસારમાં પ્રગટ થતી રહી છે; તેથી આ વિધેયકમાં કલમ ૫ સામેલ કરવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવે છે. આ રીતે, આ વિધેયક દ્વારા લગ્નવિરોધ સંબંધિત સમગ્ર કાયદાને એક જ સ્થાને લાવીને એકત્રિત કરવામાં આવે છે, તેવી આશા સાથે કે તે ભારતમાં મુસ્લિમ સમુદાયની અત્યંત લાંબા સમયથી અનુભૂતિ થતી આવશ્યકતાને પૂર્ણ કરશે.”

૩. આ હેતુઓ અને ઉદ્દેશ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને, ૧૯૩૯નો અધિનિયમ ઘડવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૨ લગ્નના વિરોધ માટેની હુકમનામાની આધારભૂત કારણો અંગે છે અને એ જોગવાઈ કરે છે કે મુસ્લિમ કાયદા હેઠળ પરણેલી સ્ત્રીને, ઉક્ત કલમના ઉપખંડો (૧) થી (૯) માં ઉલ્લેખિત કોઈ એક અથવા વધુ આધાર પર, પોતાના લગ્નના વિરોધ માટે હુકમનામું મેળવવાનો અધિકાર રહેશે. તેમાં એવા આધારનો સમાવેશ થાય છે કે પતિનો ઠેકાણો ચાર વર્ષના ગાળાથી જાણમાં આવ્યો નથી; અથવા પતિએ બે વર્ષના ગાળાથી તેણીના ભરણપોષણની અવગણના કરી છે અથવા તે પૂરું પાડવામાં નિષ્ફળ ગયો છે, વગેરે. વિશેષરૂપે, કલમ ૨ના ઉપખંડ (૯) માં જોગવાઈ છે કે મુસ્લિમ કાયદા હેઠળ લગ્નોના વિરોધ માટે માન્ય ગણાતા અન્ય કોઈપણ આધાર પર

લગ્ન વિધટિત કરી શકાય. ૧૯૩૯ના અધિનિયમની કલમ ૪, જે અમારા માટે નોંધપાત્ર મહત્વ ધરાવે છે, નીચે મુજબ છે:

૪. અન્ય ધર્મમાં પરિવર્તનનો પ્રભાવ: વિવાહિત મુસ્લિમ સ્ત્રી દ્વારા ઇસ્લામનો ત્યાગ કરવો અથવા ઇસ્લામ સિવાયના અન્ય ધર્મમાં તેનું પરિવર્તન થવું માત્ર તેના આધાર પર તેના લગ્નના વિરોધે માટે કાર્યકર ગણાશે નહીં: પરંતુ એ શરતે કે આવા ત્યાગ અથવા પરિવર્તન પછી, તે સ્ત્રીને કલમ ૨ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ આધારો પર પોતાના લગ્નના વિરોધે માટે હુકમનામું મેળવવાનો હક રહેશે: વધુમાં એ શરતે કે આ કલમની જોગવાઈઓ એવી સ્ત્રીને લાગુ પડશે નહીં, જેણે કોઈ અન્ય ધર્મમાંથી ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય અને જે ફરીથી પોતાનો પૂર્વધર્મ સ્વીકારે.

૪. ઉપર ઉદ્ધૃત કરાયેલા હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનના ભાગ પરથી જેમ સ્પષ્ટ થાય છે અને સમકાલીન સાહિત્યમાંથી પણ જે અનુસરવામાં આવે છે તે મુજબ, ઉલ્લેખિત ૧૯૩૯ ના અધિનિયમના અમલમાં આવવા પહેલાં, મુસ્લિમ સ્ત્રીએ ઇસ્લામ ધર્મમાંથી અન્ય ધર્મમાં ધર્મપરિવર્તન કરવું તેની લગ્નસંબંધની આપોઆપ વિરોધે માટેના આધાર પૈકીનો એક આધાર માનવામાં આવતો હતો. આ દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો, કલમ ૪ નો મુખ્ય ભાગ એવો ઉપબંધ કરે છે કે વિવાહિત મુસ્લિમ સ્ત્રીએ ઇસ્લામનો ત્યાગ કરવો અથવા ઇસ્લામ સિવાયના અન્ય ધર્મમાં તેનું ધર્મપરિવર્તન થવું માત્ર તે કારણસર તેના લગ્નસંબંધને વિધટિત કરનારું નહીં બને. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ એક કાનૂની

જોગવાઈ હતી, જેણે એવી કોઈ વિચારધારા અથવા સિદ્ધાંતથી વિમુખતા સ્વીકારી હતી કે વિવાહિત મુસ્લિમ સ્ત્રીએ માત્ર ઇસ્લામનો ત્યાગ કર્યો હોય અથવા ઇસ્લામ સિવાયના અન્ય ધર્મમાં તેનું ધર્મપરિવર્તન થયું હોય તો તે માત્ર તે કારણે તેના લગ્નસંબંધનું વિરોધે થઈ જશે. કલમ ૪ ની પ્રથમ પરંતુક જોગવાઈ એવી છે કે આવા ત્યાગ અથવા ધર્મપરિવર્તન પછી, સ્ત્રીને કલમ ૨ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ આધારે પોતાના લગ્નસંબંધના વિરોધે માટે હુકમનામું મેળવવાનો હક રહેશે.

૫. તેથી, પ્રથમ પરંતુક સાથે વાંચવામાં આવેલી કલમ ૪ ના મુખ્ય ભાગનો સંયુક્ત પ્રભાવ એવો થશે કે, ૧૯૩૯ ના અધિનિયમના અમલ પહેલાંની સ્થિતિ જે કંઈ રહી હોય તે હોવા છતાં, વિવાહિત મુસ્લિમ સ્ત્રીએ ઇસ્લામનો ત્યાગ કરવો અથવા ઇસ્લામ સિવાયના અન્ય ધર્મમાં ધર્મપરિવર્તન કરવું, માત્ર તેના આધારે જ તેના લગ્નનું વિરોધે થતું ગણાશે નહીં; પરંતુ, આવી સ્ત્રીને હજી પણ કલમ ૨ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ આધાર પર તેના લગ્નના વિરોધે માટે હુકમનામું મેળવવાનો અધિકાર રહેશે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, પોતાનો ધર્મ ત્યાગ્યા પછી અથવા અન્ય ધર્મમાં ધર્મપરિવર્તન કર્યા પછી પણ મુસ્લિમ સ્ત્રીના લગ્ન યથાવત્ રહેશે અને આપોઆપ વિરોધે થશે નહીં. તેમ છતાં, કલમ ૨ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ આધાર પર લગ્નના વિરોધે માટે અરજ કરવાની તેણીની હકદારી પણ કોઈ રીતે જોખમમાં મુકાતી નથી. આવી સ્ત્રી, ભલે તે હવે ઇસ્લામનું અનુસરણ કરતી ન હોય, તો પણ જો તે કલમ ૨ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ આધાર

સ્થાપિત કરી શકે, તો તે પોતાના પતિ સામે લગ્નના વિચ્છેદ માટે હજુ પણ અદાલતનો આશરો લઈ શકે છે.

૬. તેમ છતાં, કલમ ૪નો વધુ પ્રાવધાન એવી સ્ત્રીના હિતમાં એક અપવાદ નિર્ધારિત કરે છે, જેણે અન્ય કોઈ ધર્મમાંથી ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય અને જે ફરી પોતાનો પૂર્વ ધર્મ સ્વીકારી લે. આવી સ્થિતિમાં કલમ ૪ની જોગવાઈઓ તેના પર લાગુ પડશે નહીં. તેથી, વિધાનમંડળનો આશય અત્યંત સ્પષ્ટ છે. કલમ ૪ હેઠળ, માત્ર ઇસ્લામનો ત્યાગ કરવાને કારણે અથવા પરણિત સ્ત્રીએ ઇસ્લામ સિવાયના અન્ય ધર્મમાં ધર્મપરિવર્તન કરવાને કારણે લગ્નવિચ્છેદ માન્ય ગણાશે નહીં. તેમ છતાં, પ્રથમ પ્રાવધાનના બળે, આવી સ્ત્રીનો અધિનિયમની કલમ ૨માં દર્શાવેલ કોઈપણ આધારો પર, ધર્મપરિવર્તન બાદ પણ, લગ્નવિચ્છેદ માગવાનો અધિકાર છીનવાઈ જતો નથી. પરંતુ, વધુ પ્રાવધાનના બળે, જ્યાં કોઈ સ્ત્રીએ અન્ય કોઈ ધર્મમાંથી ઇસ્લામ સ્વીકાર્યો હોય અને ફરી પોતાનો પૂર્વ ધર્મ સ્વીકારી લે, તેવી સ્થિતિમાં કલમ ૪ પોતે જ લાગુ પડશે નહીં.

૭. તેથી, અમારી મતે કલમ ૪ સ્પષ્ટ ભેદ કરે છે. એવી સ્ત્રીના કેસમાં, જે ઇસ્લામનો ત્યાગ કરે છે અથવા કોઈ અન્ય ધર્મમાં રૂપાંતરિત થાય છે, કલમ ૪ તેની પ્રથમ શરત સાથે લાગુ પડશે. પરંતુ એવી સ્ત્રીના કેસમાં, જેણે કોઈ અન્ય ધર્મમાંથી ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય અને ત્યારબાદ પોતાના મૂળ ધર્મમાં પુનઃપ્રવેશ કરે, ત્યારે કલમ ૪ પોતે લાગુ પડશે નહીં. તેથી, આવી પરિસ્થિતિમાં, જો અદાલતો દ્વારા માન્ય કાયદો એવો હોય કે સ્ત્રી દ્વારા પોતાના

મૂળ ધર્મમાં પુનઃરૂપાંતરણના માત્ર કૃત્યથી જ લગ્ન વિધિટિત થયેલ ગણાય, તો ૧૯૩૯ના અધિનિયમની કલમ ૪ આવા પરિણામોને અટકાવશે નહીં. આ મર્યાદિત હદ સુધી, અમે મુનાવર-ઉલ- ઈસ્લામ વિ. ઋષુ અરોરા @ રુખસારસુપ્રીના કેસમાં દિલ્લી વડી અદાલત દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયથી થોડા ભિન્ન છીએ. તે પણ એવો જ કેસ છે જેમાં પત્નીએ ઈસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો અને ત્યારબાદ હિંદુ ધર્મરૂપ પોતાના મૂળ ધર્મમાં પુનઃરૂપાંતરણ કર્યું હતું. અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“૧૮. નિઃસંદેહ, ધર્મત્યાગની ઘટના લગ્નનો વિરોધ કરે છે કે તેને અમાન્ય અથવા અશૂન્ય અથવા નિરસ્ત બનાવે છે કે કેમ, તે બાબતે કાનૂનશાસ્ત્રીઓમાં મતભેદ છે, છતાં મુસ્લિમ વ્યક્તિગત કાયદા હેઠળ કરાયેલા લગ્નમાં પક્ષકારોમાંથી કોઈ એકના ધર્મત્યાગથી લગ્નનો અંત આવે છે, તે બાબતે કાનૂનશાસ્ત્રીઓમાં તેમજ અદાલતોના ચુકાદાઓમાં નિશ્ચિતપણે એકમત છે. તેથી હવે પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે અધિનિયમ, અને વધુ વિશિષ્ટ રીતે તેની કલમ ૪, કાયદાની આ સ્થિતિમાં ફેરફાર કરે છે કે કેમ.” તે પછી, અદાલતે ૧૯૩૯ના અધિનિયમની કલમ ૪ના બંને આ સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે કે કેમ તે તપાસવાનું આગળ વધાર્યું. કલમ ૪માં વપરાયેલા “તેના દ્વારા જ” શબ્દો પર નોંધપાત્ર ભાર મૂકીને અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

“૩૬. તેથી, સ્પષ્ટ થાય છે કે ધારા ૪ ને તેના આ સ્વરૂપમાં અમલમાં લાવવામાં આવી હતી જેથી મુસ્લિમ વ્યક્તિગત કાયદા હેઠળ પરણેલી સ્ત્રીઓ માત્ર

વૈવાહિક બંધનોથી છૂટકારો મેળવવા માટે ધર્મત્યાગ કરે અને તેના આધારે અદાલતોના કાયદા પર છેતરપિંડી થાય તે અટકાવવામાં આવે. તેમ છતાં, આ જોગવાઈના શબ્દો, અધિનિયમની અન્ય જોગવાઈઓ, અધિનિયમના દીર્ઘ શીર્ષક, તેમજ વિધાનિક ઇતિહાસ અને આ જોગવાઈ દ્વારા જે દોષને સુધારવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે તેની વિચારણા કરતાં, આ અદાલતનો એવો અભિપ્રાય છે કે ધારા ૪ ફક્ત અગાઉથી અસ્તિત્વમાં રહેલા નિયમમાં એટલો જ ફેરફાર કરે છે કે મુસ્લિમ વ્યક્તિગત કાયદા હેઠળ થયેલું લગ્ન ધર્મત્યાગથી આપમેળે વિધટિત થતું નથી. એમ કહી શકાય નહીં—અને ખાસ કરીને કાયદાની જોગવાઈના શબ્દોને કેટલાક અંશે બળજબરીપૂર્વક વાંકું કર્યા વિના તો ચોક્કસપણે નહીં—કે આ જોગવાઈમાં વપરાયેલા શબ્દોનો સાદો અને સીધો અર્થ એવો અર્થઘટન સ્વીકારે છે કે ધર્મત્યાગ પોતે જ મુસ્લિમ વ્યક્તિગત કાયદા હેઠળ થયેલું લગ્ન વિધટિત કરતું નથી.

૩૭. કલમ ૪ નો એવો અર્થઘટન થતાં, અનિવાર્ય રીતે એ નિષ્કર્ષે પહોંચવું પડે છે કે મુસ્લિમ વ્યક્તિગત કાયદાઓ હેઠળ પરિણીત સ્ત્રી, ઇસ્લામ ધર્મનો ત્યાગ કર્યા પછી, લગ્નના વિરોધની માંગ સાથે કલમ ૨(૯) હેઠળ દાવો દાખલ કરવાની હકદાર રહેશે અને આ અદાલત એમ જ ઠરાવે છે. આવશ્યક માત્ર એટલું છે કે તે યોગ્ય અદાલત સમક્ષ સાબિત કરે કે તેનો ઇરાદો ઇસ્લામનો ત્યાગ કરવાનો હતો અને તેણે હકીકતમાં એવો ત્યાગ કર્યો છે, અને તેના અનુસંધાને લગ્નનો અંત આવ્યો છે તેવી ઘોષણા માંગે.”

૮. જોકે, અમારી સમજ મુજબ, અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, ૧૯૩૯ના અધિનિયમની કલમ ૪ તે પરિસ્થિતિના પરિણામોમાં મૂળભૂત ફેરફાર કરે છે, જેમાં કોઈ મુસ્લિમ સ્ત્રી ત્યાગ કરે છે

ઈસ્લામ અથવા અન્ય કોઈ ધર્મમાં રૂપાંતરિત થવું. તેણીનો આ કૃત્ય માત્ર પોતે જ લગ્નને વિઘટિત કરતું નથી. તેની પ્રથમ જોગવાઈમાં શું કહેવામાં આવ્યું છે કે

અધિનિયમની કલમ ૪ જે હક્કનું સંરક્ષણ કરે છે તે અધિનિયમની કલમ ૨ હેઠળ આ આધાર પર જાહેરખબર અથવા વિવાહ વિરોધ માટે અદાલતનો આશરો લેવાનો તેનો હક્ક નથી, પરંતુ જો તે ૧૯૩૯ના અધિનિયમની કલમ ૨ હેઠળ ઉપલબ્ધ કોઈપણ આધાર સ્થાપિત કરી શકે તો વિવાહ વિરોધ માંગવાનો તેનો હક્ક છે. જોકે, આ તે સ્ત્રીના કેસમાં લાગુ પડશે નહીં, જેનો જન્મ ઈસ્લામ ધર્મમાં થયો ન હતો પરંતુ તેણે ઈસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો અને ત્યારબાદ ફરીથી પોતાના મૂળ ધર્મમાં પરાવર્તિત થઈ હતી. આવી પરિસ્થિતિમાં, ૧૯૩૯ના અધિનિયમ પૂર્વે જે કાનૂની સ્થિતિ પ્રવર્તમાન હતી તે જ અમલમાં રહેશે. તેથી, જો તેના પોતાના મૂળ ધર્મમાં પરાવર્તનનો પરિણામ વિવાહ વિરોધ થતું હોય, તો ૧૯૩૯ના અધિનિયમની કલમ ૪ના બંને એ સ્થિતિમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી. તેથી, તેને ૧૯૩૯ના અધિનિયમની કલમ ૨માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ આધારે, જેમાં તેની કલમ (૯) પણ સમાવેશ પામે છે, વિવાહ વિરોધ માંગવાની જરૂર રહેશે નહીં. તેમ છતાં, તે વિષયસંબંધિત આવશ્યક તથ્યો અને કાનૂન સ્થાપિત કરીને તે અસર અંગે જાહેરખબર માંગી શકે છે. ચોક્કસપણે તે જ

તે કરવા ઇચ્છતી હતી અને તે હેતુસર તેણે ફેમિલી સ્યુટો દાખલ કર્યો હતો. એવો દાવો સી.પી.સી.ના ઓર્ડર ૭ નિયમ ૧૧ની કોઈપણ જોગવાઈ હેઠળ નામંજૂર કરી શકાય તેમ નહોતો.

૯. કેરળ હાઈકોર્ટે કે.સી. મોયિન વિ. નફીસા (પૂર્વોક્ત) ના મામલામાં આપેલો નિર્ણય ભિન્ન પૃષ્ઠભૂમિમાં આપવામાં આવ્યો હતો. તે એવો મામલો હતો જેમાં એક મુસ્લિમ સ્ત્રીએ કોઈ અન્ય ધર્મમાં ધર્મપરિવર્તન થયાનું દાવો કર્યો હતો અને ત્યારબાદ, આવા ધર્મપરિવર્તનથી તેનું પૂર્વવર્તી લગ્નબંધન વિઘટિત થઈ ગયું હોવાનું બહાનું રાખીને પુનર્લગ્ન કર્યું હતું. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૪ હેઠળ ક્લિવિવાહ બાબતે થયેલ ફરિયાદ પક્ષનો સામનો કરતાં, તેણે ઇસ્લામમાંથી પોતાના ધર્મપરિવર્તન તથા તેના પરિણામે લગ્નના વિરોધે બચાવ તરીકે રજૂ કર્યો હતો. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે તે માત્ર ૧૯૩૯ ના અધિનિયમની કલમ ૨ માં દર્શાવાયેલા આધારો પર જ છૂટાછેડા માંગી શકે અને અન્ય કોઈ આધાર પર નહીં. આ મામલો ભિન્ન તથ્યો પર આધારિત હતો, કારણ કે તે એવો મામલો નહોતો જેમાં કોઈ સ્ત્રીએ એક સમયે ઇસ્લામ સ્વીકાર્યા પછી પોતાના મૂળ ધર્મમાં પુનઃપ્રવેશ કર્યો હોય.

૧૦. તેવી જ રીતે, સર્વર ચાર ખાન વિ. જવાહર દેવી (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતનો નિર્ણય એવો કોઈ નિર્ણયનો આધાર નિર્ધારિત કરતો નથી કે જે હાલના કેસમાં લાગુ પડી શકે. વાસ્તવમાં, આવા નિર્ણયમાં અદાલતે એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી હતી કે પૂર્વનિર્ણિત વિવાદના સિદ્ધાંતના બળે

લગ્નવિરોધનો પ્રશ્ન અંતિમતા પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો હતો. અદાલતે આગળ ધરી રાખ્યું હતું કે આવા લગ્નવિરોધ સુધી, ૧૯૩૯ નો અધિનિયમ હૈદરાબાદ રાજ્યમાં લાગુ પડતો ન હતો, કારણ કે સંબંધિત પ્રદેશો તે તારીખ સુધી ભારતીય સંઘનો ભાગ નહોતા. સ્પષ્ટ કારણોસર, આ ચુકાદો સામાવાળાનીને કોઈ સહાયરૂપ થતો નથી.

૧૧. ૧૯૩૯ ના અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ લગ્ન વિરોધ માટેનો તેનો ફેમિલી સ્યુટો એવો ઉલ્લેખ કરવો, વધુમાં વધુ, ખોટું વર્ણન ગણાય. આ દાવો નિઃસંદેહ કોઈપણ કાયદાથી પ્રતિબંધિત નહોતો. જે હોય તે, ફેમિલી સ્યુટાની અરજદારને પુરાવા રજૂ કરીને આવશ્યક હકીકતો સ્થાપિત કરવી જ પડતી. જો તે આ સ્થાપિત કરવામાં સફળ થાત કે તે એવી ખ્રિસ્તી સ્ત્રી હતી જેણે ઈસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો અને ત્યારબાદ ફરીથી ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, તો તે પછી તેને અદાલત સમક્ષ આવી સ્થાપિત હકીકતોના કાનૂની પરિણામો રજૂ કરવા પડતાં. તેનો દાવો પ્રારંભિક જ તબક્કે ફગાવી શકાય તેમ ન હતો. સંપૂર્ણ નિયમિત વિચારણા કર્યા વિના અપીલકર્તાને દાવાથી વંચિત રાખીને નીચલી અદાલતે ગંભીર ભૂલ કરી હતી. ૧૯૩૯ ના અધિનિયમની કલમ ૨ હેઠળ લગ્ન વિરોધની માગણી તેણીએ ન કરી હોવાને કારણે તેનો દાવાપત્ર કાયદાથી પ્રતિબંધિત છે, એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં ભૂલ કરવામાં આવી હતી.

૧૨. પરિણામે, પરિવાર અદાલતનો તા. ૨૧.૦૮.૨૦૧૩નો પડકારેલ ચુકાદો રદ કરવામાં આવે છે. નોંધ પર સંબંધિત પુરાવા રજૂ કરવાની બંને પક્ષોને

પરવાનગી આપ્યા બાદ તે જ બાબતનો વિચાર કરવા માટે કાર્યવાહી પરિવાર અદાલત સમક્ષ પરત મોકલવામાં આવે છે. ફર્સ્ટ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે અને તે મુજબ તેનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

(ન્યાયમૂર્તિ શ્રી અકિલ કુરેશી)

(ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિપુલ એમ. પંચોલી)

જ્યોતિ

*The translation of this judgment has been provided by M/s
Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====